

H. H. STAHL LA „CRITERION”

O experiență culturală deosebit de interesantă sub aspectul sociologiei culturii o reprezintă „Criterion” — atât asociația cât și revista.

Lumea intelectuală românească a anilor 1919 — 1926 a fost marcată în chip existențial de vremea și împrejurările războiului, pe de o parte, și de redimensionarea socială, politică și națională, cu reflexul în planul cultural, pe de altă parte. După o devenire într-o durată de șapte-opt ani, se produce o mutație care începe prin 1927 (marcată îndeosebi prin *Manifestul „Crinului Alb”* sau prin *Itinerarul spiritual* al lui Mircea Eliade) și se desfășoară pînă la sfîrșitul lui 1933.

În această a doua etapă culturală interbelică, din rîndurile tinerei intelectualități se conturează tot mai clar și se angajează tot mai hotărît o grupare intrată deja în istoria culturii noastre și care poartă denumirea generică de „tinăra generație”. Din ea fac parte Mircea Vulcănescu, Mircea Eliade, Constantin Noica, Emil Cioran, Dan Botta, Constantin Floru, Petru Comarnescu, H. H. Stahl, Paul Sterian ș.a.

Este o grupare culturală aflată predominant în tensiune cu generațiile anterioare (dar azi îi putem surprinde și unitatea, continuitatea în concreșterea dialectică a culturii românești) și într-o unitate de generație, unitate plină de tensiuni contradictorii, cum se va vedea mai departe.

O serie de tineri simt tot mai mult nevoia unei manifestări ca grup. Se fac și se desfac cercuri culturale, apar și dispar curînd publicații, se încheagă și se destramă prietenii de idei ș.a. După experiențe reușite sau eșuate ca Societatea de Estetică, grupările „Poesis” sau „Forum”, reviste ca „Acțiune și reacțiune”, „Dreapta”, „Stînga”, „Duh și slovă” ș.a., se întemeiază „Criterion”.

Prin problematica abordată, prin modul de dialog cultural și de confruntare ideologică, prin personalitățile conferențiarilor, ale oponenților, prin înrîurirea asupra vieții culturale naționale, prin modelarea personalității fiecărui membru, „Criterion” a rămas ca cea mai reușită manifestare de grup a tinerei generații.

Vorbînd despre „Criterion”, de la început se impune o precizare : a existat o asociație cu acest nume și o revistă cu acest titlu. Asociația de arte, litere și filosofie „Criterion” a fost plămădită în primăvara lui 1932, și-a deschis activitatea publică în octombrie 1932, s-a manifestat pînă în decembrie 1933, iar la începutul lui 1934 s-a destrămat. „Criterion, Revistă de arte, litere și filosofie”, scoasă de cîțiva criterioniști, a apărut între octombrie 1934 — februarie 1935.

Asociația „Criterion”, al cărei program și modalitate de activitate au fost dezbătute în vara și în toamna anului 1932, și-a inaugurat activitatea prin două cicluri : ciclul „*Idoli*” era organizat ca simpozioane-dezbateri, iar ciclul „*Cultura română actuală*” sub forma unor expuneri, însoțite de recitări, interpretări. În cadrul simpozioanelor din ciclul „*Idoli*”

au fost aduse în dezbatere contradictorie personalități reprezentative ale vremii, precum : Lenin, Freud, Chaplin, Mussolini, A. Gide, H. Bergson ș.a.

Iar în cadrul celui de al doilea ciclu s-au prezentat „poezia actuală română”, romanul, teatrul, critica și eseu, ziaristica sau plastica. Aci au făcut expuneri : Paul Sterian, M. Sebastian, Haig Aeterian, Al. Vianu, Mircea Grigorescu și Petru Comarnescu.

Inițiatorii „Criterion-ului” au fost Petru Comarnescu și Paul Sterian, iar printre organizatorii de frunte era și Mircea Vulcănescu. (S-au păstrat o serie de proiecte ale programelor de activitate, concepute și îmbogățite de Mircea Vulcănescu). Asociația era organizată pe secții.

La dezbateră dintr-un simpozion, condusă de o personalitate dintr-o generație mai vîrstnică (C. Rădulescu-Motru, Ion Petrovici, Mihail Manoilescu, Tudor Vianu, Mihai Ralea, Simion Mehedinți ș.a.), luau parte cîțiva (4-6) reprezentanți ai generației tinere, de cele mai diverse orientări culturale sau opțiuni ideologice. Acum, în 1932 — 1933, aceștia încă mai puteau să se întâlnească și să se confrunte nu numai prin presă, ci și pe scena amfiteatului Fundației Universitare „Carol I”. (Ceea ce nu vor mai reuși începînd din 1934, cînd pozițiile nu mai sînt discutabile, ci tot mai mult sînt așezate și consolidate ca baricade ale luptei ideologice).

Într-o clasificare de-atunci a lui Mircea Vulcănescu, pe care o împărtășesc, unii dintre criterioniști erau de sau au evoluat spre dreapta (Mihail Polihroniade ș.a.), alții de stînga (nu obligatoriu comunistă, ci mai degrabă social-democrată, de genul lui Mircea Grigorescu, I. Brucăr sau H. H. Stahl, dar a intervenit la un simpozion și comunistul recunoscut Lucrețiu Pătrășcanu); un alt grup era cel al celor ce puneau pe prim plan problematica culturală (Mircea Vulcănescu, Petru Comarnescu, Paul Sterian, Constantin Noica, Emil Cioran sau Mihail Sebastian), iar alți erau pur și simplu indiferenți (Constantin Floru, Ionel Gherea și aproape toți artiștii).

Ce vrea să fie „Criterion” s-a văzut de la primul simpozion consacrat „idolului” Lenin, ce s-a desfășurat la Fundația Universitară „Carol I”, în seara zilei de 13 octombrie 1932. Sub președinția lui C. Rădulescu-Motru s-au prezentat : teza leninistă (ca o expunere obiectivă, din perspectiva sociologiei politice și a culturii) de Mircea Vulcănescu, teza tacticii politice de Mihail Polihroniade, teza burgheză de Petre Viforeanu, teza țărănistă de Constantin Enescu, iar H. H. Stahl a expus teza social-democrată, poziție pe care se plasa prin opțiune. (În „Dreapta” din 11 decembrie 1932, H. H. Stahl va publica un articol de delimitare și de angajare, intitulat : *Între „stînga” și „dreapta”, o datorie*).

După ce, în 20 de minute, fiecare conferențiar își expunea teza, urmau întrebări, răspunsuri și confruntări. Acest prim simpozion a durat trei ore (pînă la miezul nopții); el a trebuit să fie repetat în 18 octombrie. De data aceasta s-au confruntat Mircea Vulcănescu (teza leninistă), Petre Viforeanu (teza burgheză), Mircea Grigorescu (Lenin în lumina propagandei) și Mihail Polihroniade (teza tacticii politice).

H. H. Stahl a participat și la al doilea simpozion, cel consacrat lui Freud. A prezidat Ion Petrovici, iar despre celebrul psihanalist au vorbit I. Popescu-Sibiș, A. Calistrat, I. I. Cantacuzino, H. H. Stahl, M. Vulcănescu, M. Eliade și Al. Mironescu.

Și acest simpozion a fost programat să fie repetat în 29 octombrie. I s-a făcut o mare reclamă prin presă, prin afișe. Sub președinția lui G. I. Parhon urmau să conferențieze Mircea Eliade, Mircea Vulcănescu, I. I. Cantacuzino, H. H. Stahl, I. Popescu Sibiu.

Publicul s-a adunat, dar ținerea simpozionului fusese interzisă de autorități. S-a comentat mult, s-a intervenit la autorități, dar abia târziu în seară s-a obținut aprobarea ministrului de Interne, Ion Mihalache, după ce publicul își pierduse răbdarea și se retrăsese vociferînd.

H. H. Stahl a revenit pe scena amfiteatrului de la Fundație la cel de-al patrulea simpozion, ținut în 3 noiembrie 1932. Acesta a fost consacrat lui Mussolini. Sub moderarea cunoscutului teoretician al corporatismului Mihail Manoilescu, Mihail Polihroniade l-a prezentat pe conducătorul statului italian ca *De la om la idol*; în replică, de îndată, H. H. Stahl l-a analizat ca *De la idol la om*, pentru ca Al. Chr. Tell să-l vadă nici mai mult nici mai puțin decît ca *Creatorul*; în schimb, C. Enescu l-a prezentat ca *Distrugătorul*, iar R. Hillard ca *Antidemocratul*.

Ni s-a păstrat un rezumat (inedit) al intervențiilor, redactat de Mircea Vulcănescu, pregătit probabil pentru vreo revistă. Iată cum este rezumată contribuția asistentului de sociologie: „D-l H. H. Stahl face o analiză sociologică a situației din Italia, din care fascismul apare ca o încercare disperată a burgheziei de a face față disoluției statului burghez, utilizînd pentru aceasta pe înșiși șefii adversarilor săi, printre care se numără și Mussolini. În viața socială, realitățile economice sînt mai tari decît intențiile politice ale oamenilor și de aceea triumful lui Mussolini în categoriile formale ale vieții sociale: juridice și politice, se lovește de infrîngerile lui spirituale și economice. Ca fenomen italian, politica mussoliniană e circumscrisă de neputințele inerente situației italiene; țară săracă, suprapopulară, dependentă economiceste și aflată într-un regim mixt capitalisto-agrar. Dovada neputinței politicii mussoliniene de a înfrînge aceste realități sînt eșecurile lui în lupta contra denatalității la orașe, în lupta contra crizelor economice precum și în eforturile de echilibrare a bugetului. Nici legislația fascistă, nici exemplul mussolinian nu fac să scadă denatalitatea la orașe, nici statul corporativ nu înlătură criza economică, nici politica de mîna tare nu poate realiza echilibrul bugetar caracteristic atît de criticatului stat democrat. Dacă lucrurile stau astfel, pe ce se poate justifica — etic — răpirea libertății, singurul bun care ne constituie ca oameni?”

În 14 decembrie 1932, ultimul „idol” al ciclului a fost Gandhi. Simpozionul, condus de Simion Mehedinți, a fost deschis de H. H. Stahl, care a avut ca temă *Gandhi și gandhismul*. Alte teme au fost susținute de M. Polihroniade (*Nonrezistența*), Al. Vianu (*Europa și India*), Paul Sterian (*Acțiune și contemplație*), Mircea Eliade (*Mahatma*) ș.a.

În februarie 1933 s-a organizat ciclul „Tendințe”. Prima temă programată era *Directive spirituale în noua generație* (cu Mircea Eliade, Petru Manoliu, Emil Cioran, Petru Comarnescu, Paul Sterian și Mircea Vulcănescu). Simpozionul nu s-a ținut la data programată, întrucît autoritățile, prin presiune, au suspendat activitatea publică a asociației. Și totuși, într-o notă, Mircea Vulcănescu menționează că s-a ținut la „începutul anului 1933”, la Academia Comercială. (Textul lui Mircea Vulcănescu, *Istorismul prin resemnare în spiritualitatea tinerei generații*, va apare în-

tr-un volum la Edit. Eminescu). „Criterion” își va continua activitatea sub presiune politică și o va realiza în cadrul restrâns al membrilor lui. (În februarie 1933 a fost și o expoziție la Fundația „Dalles”, primul salon de pictură al asociației „Criterion”).

De-abia în toamna aceluși an se va deschide cu public ciclul „*Ten-dințe*” 1933, cu o altă structură tematică.

H. H. Stahl a participat, de data aceasta, numai la unul dintre simpozioane, cel ținut în seara zilei de 30 noiembrie 1933 la sala Dalles. La tema „*Civilizație? (Destinul și criza culturii)*” au participat Al. Rally (*Dănuirea și viitorul culturii occidentale*), Petru Comarnescu (*Criza culturii mondiale*), Paul Sterian (*Neanjunsurile culturii*) și H. H. Stahl (*Cultură și civilizație sau țărănie și mitocănie*).

Cu acest prilej, H.H. Stahl se ridică în apărarea culturii țărănești autentice, investigată prin cercetările școlii sociologice a lui Dimitrie Gusti. Pentru tînărul conferențiar, „o cultură se naște anonim, viu și dintr-o dată, din toate părțile unei societăți. Fiecare grup, fiecare mădu-lar alcătuitor al obștei oamenilor are darul de a-și clădi singur psihologia, deprinderile, graiul și operele de artă”. Această cultură autentică, organică este denumită de Stahl „țărănie”. „Într-adevăr, țărănia presupune o cultură organică, apucată din bătrîni și păstrată tradițional, trăită astăzi de o obște solidară de oameni care nu știu de existența altor culturi și nu și le pot închipui”.

O asemenea delimitare conceptual-teoretică este punctul de pornire împotriva „mitocăniei” și a stilului „național”. Pătrunderea unor manifestări culte prin mijloace civilizatorii (drum de fier, școală, armată, partide politice, piață ș.a.), în acțiunea de „culturalizare” are ca efect, din păcate, ofilirea și moartea „țărăniei”. „Ceea ce îi ia locul este o copie a mahalalei mitocănești, care se întinde ca o lepră pe întreg obrazul țării”. (E nevoie să mai evidențiez actualitatea problematicei și a glasului hotărît în apărarea autenticului țărănesc? !).

Ceva mai mult. Aceeași lume a orașului invadează atît urbea printr-un „național” confecționat, „copie”, a țărănescului, cit și satul prin desfacerea produselor „naționale” în mediul rural. Dacă „țărănescul”, e un fapt estetic viu, de fermecătoare creație permanentă, „naționalul” este „seria fabricată industrial și anapoda”. Pentru o vie ilustrare, iată cum descrie H. H. Stahl costumul lui Ion Mihalache, șeful de-atunci al Partidului Național-Țărănesc, celebru purtător al unui costum „țărănesc”, cel ce interzisese unul dintre simpozioanele criterioniste: „Costumul Mihalache e lămuritor: e un tipic costum «național». Pantalonii sînt de croială nemțească, însă albi, cu dungă; vesta e de sfoară, însă croită cu gulerul după asemănarea hainelor cazoane sau ale seminaristilor; haina e o haină pur nemțească. Numai cămașa, scoasă afară, e țărănească. Dar și aceea, nu e orîșice cămașă, ci o cămașă «națională»”.

Peste un an, cînd va apare revista „Criterion”, H. H. Stahl va încredința tiparului textul intervenției la simpozion (și din care am reprodus aci citatele), text de care își va reaminti peste ani și-l va relua în culegerea de *Eseuri critice despre cultura populară românească* (Edit. Minerva, 1983).

Sfîrșitul de an calendaristic 1933 este marcat prin asasinarea prim-ministrului I. G. Duca iar începutul de an 1934 printr-o efervescentă politică ce se revarsă și peste „Criterion”, care se dizolvă.

Dar spiritul criterionist nu moare. El continuă a fi viu în alte cadre socio-culturale și în alte modalități. Poate părea curios, dar tocmai la începutul lui 1934 Al. Tzigara-Samurcaș, directorul „Convorbirilor literare”, atrage la conducerea prestigioasei reviste o parte dintre tinerii criterioniști: Ion I. Cantacuzino, Mircea Eliade, C. Noica, H.H. Stahl, Alexandru-Christian Tell, Mircea Vulcănescu ș.a. (Aceștia figurează în comitetul de redacție înscris pe coperta a doua a numerelor apărute între ianuarie—mai 1934).

Sub egida revistei „Convorbiri literare” se organizează ciclul „Confruntări (probabil proiectat și pregătit pentru „Criterion”). Dacă în cadrul simpozioanelor de la „Criterion” dezbateră era numai „prezidată” de un reprezentant al generației vîrstnice, iar dialogul-confruntare era între tineri de cele mai diverse, chiar opuse opțiuni, orientări, aparținînd totuși aceleiași generații culturale, de data aceasta, în cadrul ciclului organizat sub auspiciile revistei „Convorbiri literare”, dialogul (nu neapărat și confruntare) are loc între reprezentanți ai unor generații diferite. (De reținut că, confruntarea era mai tensionată în interiorul generației tinere decît cea dintre generații; totodată, și cea dintre generații este ilustrată prin polemici de răsunset, de-ar fi să amintesc numai de *Nu* al lui Eugen Ionescu și întreaga aventură a premierii și editării manuscrisului, sau unde strădania de a-l îndepărta din Universitatea pe Mircea Eliade, asistentul lui Nae Ionescu).

În cadrul ciclului „Confruntări” este prezentată actualitatea unor scriitori clasici, în interpretarea a două generații: Odobescu văzut de Al. Tzigara-Samurcaș, și de H. H. Stahl (25 ianuarie 1934); Caragiale, privit de Paul Zarifopol și de C. Gerota (1 februarie 1934); Maiorescu, în interpretarea lui Ion Petrovici și a lui Ionel (Ion) I. Cantacuzino (8 februarie 1934); și actualitatea lui Creangă, văzută de A. Gorovei și de Mircea Vulcănescu.

La „Convorbiri literare” H. H. Stahl a colaborat între ianuarie—mai 1934, cu cronici de genul: *Lucrările de folclor ale Societății Compozitorilor Români* (nr. 1, ianuarie 1934); *Folclor importat și folclor patriotic* (nr. 2, februarie 1934); „*Cartea dorului*” (cronică la cartea lui Ion Pillat; nr. 2, februarie 1934); Un „*Onomasticon*” (nr. 3, martie 1934); *Un model de probitate științifică* (nr. 4, aprilie 1934); „*Albumul de fotografii*” din țară al d-lui Hielscher (nr. 5, mai 1934).

În vara lui 1934 dialogul dintre cele două generații devine monolog al generației vîrstnice, care reasează „Convorbiri literare” pe linia tradiționalistă.

În noile împrejurări, o parte din tinăra generație reia ideea unei reviste proprii.

Încă de la întemeierea asociației s-a urmărit și crearea unei editurii proprii și a unei gazete de cultură generală cu apariție zilnică.

Editura nu s-a înființat, dar au apărut cîteva lucrări semnate de Mircea Eliade, Paul Sterian, Mihail Sebastian și Ilarie Voronca în colecția „Carte cu semne”.

Nici cotidianul n-a apărut atunci, în 1932 — 1933. La cîteva luni după dizolvarea Asociației „Criterion” a apărut „Criterion. Revistă de arte, litere și filosofie”. Numărul 1 poartă data de 15 octombrie 1934. Ea a fost scoasă de Ion Cantacuzino, Petru Comarnescu, Mircea Eliade,

Constantin Noica, Henri H. Stahl, Alexandru Christian Tell și Mircea Vulcănescu; pentru corespondență s-a însărcinat Alexandru Christian Tell. După cum se precizează în caseta redacțională, noua revistă „nu reprezintă Asociația de artă, literă și filosofie cu același nume”. Așadar, ea este numai în parte continuatoarea activității asociației.

Revista „Criterion” a apărut în șapte numere, între 15 octombrie 1934 și februarie 1935. (O ediție anastatică a colecției integrale a revistei, însoțită de o bibliografie, a apărut în 1990 la Editura „Roza vînturilor”, prin strădania lui Dan Zamfirescu).

În revistă au apărut o serie de texte de referință, precum: Petru Comarnescu, *Experiență* (nr. 1); Dan Botta, *Puterea cuvîntului* (nr. 5); Mircea Eliade, *De ce sînt intelectualii lași?* (nr. 2); *Reabilitatea Spiritualității* (nr. 6-7); Anton Golopenția, *Situația intelectualilor români* (nr. 3-4); Constantin Noica, *Moartea omului de mîine* (nr. 1); *Problematice* (nr. 5); Mircea Vulcănescu, *Spiritualitate* (nr. 1); *Generație* (nr. 3 — 4) ș.a.

H. H. Stahl a colaborat la revista „Criterion” cu studii și cronici: *Gheorghe Popovici* (nr. 1); *Prilej de îndoială. La o răscruce de drumuri; spre o țărănie, o mitocănie și un stil „național”* (nr. 2); *O mască* (de la Nereju; nr. 2); *Satul* (nr. 67), la care să ne oprim puțin. Avem în *Satul* o prolegomenă și totodată o profesiune de credință la cercetarea satului românesc întreprinsă de școala sociologică a lui Gusti și de asemeni la cercetările de arheologie socială, de istorie socială pe care H. H. Stahl le va realiza individual în deceniile de după 1948.

Pentru H. H. Stahl, „forma caracteristică de viață a poporului românesc este aceea a satului. E un loc comun afirmația că orașele noastre reprezintă o formă hibridă de organizare socială, în care și-au găsit adăpost elemente nedorite și nesigure, pe cînd satele sînt păstrătoarele curăției etnice și ale tradițiilor neamului”.

Peste sat s-a suprapus orașul, cadrul socio-uman unde se face politică, unde se desfășoară activitatea economică capitalistă, prin care intrăm în legătură cu piața internațională. Printr-o valorizare centrist-și finali-sturbană, s-a ajuns ca satul să fie conceput și descris prin determinatii de ordin negativ, în formă involuntară ce ar tinde către determinatii urbane, atît satul ca unitate socială, cît și sătenii, ca purtători umani ai unui mod de viață specific.

De-acî, H. H. Stahl face o incursiune sintetică în cercetarea vieții sătești întreprinsă de Iorga sau de Radu Rosetti, ca și cele începute de mișcarea socialistă de la sfîrșitul veacului trecut, cu soluționarea lui C. Dobrogeanu-Gherea din *Neoiobăgia*.

În partea a treia a studiului, sociologul român sintetizează „liniile mari de forță care se desprind din viața acestor sate și care sînt problemele de viață practice ce ni se pun”. Cea dintîi idee este aceea că „realitatea satului există ca un fapt capital pentru noi”. Apoi, dacă orașul are ca model și ca ideal individualitatea umană, pentru lumea satului obștea e primordială.

Opțiunea social-democrată, pe un fond autentic sătesc și românesc totodată, este clar exprimată de H. H. Stahl acum, în 1934: „Iată un fapt care trebuie să ne arate că și deasupra noastră, orășeni bătuți de vînturile marilor drumuri, se cade să străjuiască duhul obștei, dacă vrem să nu

rămînem stingheri în mijlocul neamului nostru. Păstrarea unei permanente legături cu această obște este o datorie de taină a noastră”. Desigur, se poate simula o legătură cu această lume a satului, prin forme exterioare. Mai devreme sau mai târziu, ele ne dau de gol. Trebuie să trăim autentic, prin conținut și prin formă, sub „zodia colectivității, singura sub care putem într-adevăr fi ceea ce sîntem”.

Ca și azi, Stahl știe de reacția opusă, astfel că imediat argumentează : „Nu înfățișăm aci un ideal reacționar. Dimpotrivă. Este în obște o putere pe care nu o au mediile orășenești, îmbolnăvite de frămîntările prea mari spre o individualitate, care se cere înfăptuită chiar cu prețul unei grotesti originalități sau unei istoviri fără leac. Ci omul este așa făcut, încît, întocmai ca și Antheu, recapătă puteri în contact cu pămîntul și cu colectivitatea în mijlocul căreia și pentru care trăiește. Avem în fața noastră nu copierea a ceea ce s-a făcut pentru că așa s-a apucat să se facă, ci idealul creării vesnic noi, a unor lucruri cît de îndrăznețe, cu singura cheazășie că pornim de la un temel sigur, acela al neîntreruptei legături cu felul de a fi al colectivității”.

Într-o asemenea deschidere către lumea satului, H. H. Stahl se întâlnește și dialoga cu Mircea Vulcănescu, cel care delimita între „cele două Români”, una a satului și alta a orașului.

Pentru ca H. H. Stahl să-și încheie studiul cu o profesiune de credință : „De aceea problema satului mi se pare aceea, dintre problemele care singură este pentru generația tînără, o problemă de răsăruce : asupra ei aș vrea să se oprească întreaga atenție a acelor de-o vîrstă cu mine și cu prilejul ei aș vrea să se dovedească întreaga noastră putere de muncă. Pentru ca să nu se poată spune că nu ne-am avut rostul în mijlocul societății românești, ci am trăit zadarnic, numai pentru folosul nostru”.

Iar H. H. Stahl n-a trăit „zadarnic”. Ba, dimpotrivă ! Întreaga viață și-a dedicat-o cercetării sociologice și de istorie socială — a satului românesc, atît în cadrul școlii lui Dimitrie Gusti cît și în mod independent în noile împrejurări sociale și ideologice de după 1948. Cercetările personale întreprinse vreme de mai bine de șase decenii asupra satului românesc și a oamenilor lui, a istoriei sociale a românilor, și-au găsit intruparea în *Sociologia satului devălmaș românesc* (vol. I, 1946), *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești* (3 vol. 1958, 1959, 1965), *Civilizația vechilor sate românești* (în colaborare, 1968), *Controverse de istorie socială românească* (1969), *Studii de sociologie istorică* (1972) ș.a.

MARIN DIACONU